

Vlad MARAVELA*

ASPECTE COTIDIENE ALE VIETII ÎN CADRUL REȘEDINTELOR BOIEREȘTI MUNTENE DIN SECOLUL AL XVII-LEA

Boierimea secolului al XVII-lea din Muntenia se afișa sub forma unei aristocrații de dregătorii, ocupată cu activități comerciale, dar și implicată în conducerea administrativ-juridică a țării. Numărul boierilor s-a redus, în schimbul sporirii întinderilor funciare care le aparțineau, în defavoarea boierimii mici și mijlocii, la care proprietățile s-au restrâns, prin pierderea multora dintre ele. Marii boierii, totodată mari dregători, s-au regrupat treptat și distanțat de boierii fără dregătorii, după cum reiese și din relatarea lui Radu Șerban asupra venirii sale pe tronul Țării Românești, în care recunoaște că a fost ajutat de *dregătorii domniei sale și boierii săi*¹.

În secolul al XVII-lea optica asupra modului de a aborda și de a construi locuința s-a schimbat pentru că s-au schimbat și condițiile în general. Viața a devenit ceva mai sigură, a început să-și modifice pe nesimțite ritmul, s-a reîmpărțit și ordonat ziua; boierii își petreceau mai mult timp acasă și simțeau nevoia unui spațiu mai comod. Oamenii au devenit mai sensibili, încep să privească lumea din jur și să o admire².

Cei care își construiesc locuințe în acest veac îi transmit conștiința sorginței lor, au sentimentul mândriei de familie, al stabilității; noțiunea de dăinuire capătă o nouă valoare, și foarte important, au posibilități financiare mult mai mari. Mulți dintre ei își petrecuseră tinerețea în Transilvania, în refugiu și la învățătură, unde cunoscuseră febra noilor construcții de acolo, alții erau oameni de cultură și aveau nevoie de timp și spațiu de lectură. Vremurile erau ceva mai liniștite, iar vremea mai rece. Astfel că nu numai femeile își petreceau timpul acasă, începuseră și bărbații, atunci când nu erau la război, martori sau jurați în procese, trimiși în solii peste graniță, la supravegherea muncilor agricole și cules de vie, la jocuri sau petreceri cu prieteni³. Casa a devenit loc de repaus, liniște și odihnă, de aceea, în 10 octombrie 1618 Radu postelnic a căzut la fratele său Ivașco cu rugămintea să-l lase să facă în satul Băcani casă "*să se odihnească*"⁴, iar la 24 martie 1619 Gavriil voievod îi dă toată cinstirea lui Cernica mare vornic "*să fie slobod de toate slujbele și treburile, câte vor fi ale domniei mele sau treburile țării*

* Doctorand în istorie, Galați.

¹ În 1604 domnul spunea că "*întru aceasta s-au ridicat toți boierii și toată țara, mari și mici din țara domniei mele și au făcut cu toții sfat*", iar mai jos continuă spunând "*am socotit cu toți dregătorii și cu toți boierii domniei mele*" apoi "*domnia mea și cu toți dregătorii domniei mele și cu toți boieri domniei mele*". (DIR, B, XVII, I, p. 134).

² Ori cât de dure erau vremurile, existau și oameni sensibili precum acel Constantin stolnic și căpitan care în 1600 îi cerea primarului Bistriței, Ioan Budaki, un *ghiveci cu o garoafă involtă și sfaturi referitoare la îngrijirea ei*, în Veress, VI, p. 147.

³ Franco Sivori, în *Călători*, III, p. 16.

⁴ DIR, B, XVII, III, p. 215.

*domniei mele, să aibă a se odihni la casa sa cu bună pace, ...pentru că este boier mai bătrân, neputincios și fără copii, numai să aibă pace la casa sa...*⁵

Reședința boierească propriu-zisă, paraclisul curții, precum și anexele acesteia au venit în ajutorul configurării mentalităților specifice secolului al XVII-lea. Programul constructiv al reședinței nobiliare autohtone a trebuit să satisfacă, pe lângă scopul fundamental de factură rezidențială, și o funcție de reprezentare.

Fenomenul ansamblului alcătuit din conac și biserică de curte cunoaște o varietate de formule de care nu este străin nici modelul aulic, nici inovația introdusă de casele ridicate de postelnicul Constantin Cantacuzino în București, Filipeștii de Târg sau Târgoviște. Printre primii beneficiari ai acestui model vor fi înșiși fiii postelnicului Șerban, viitorul domn, la Drăgănești, Drăghici la Măgureni, Matei la Filipeștii de Pădure, iar mai târziu Constantin Stolnicul la Afumați. Tot aici își au izvorul și palatele brâncovenești.

Epoca folosește larg noțiunea de „palat” – termen întâlnit anterior la călătorii străini pentru a desemna edificiile princiare din București și Târgoviște, care acum vor fi reînnoite. Lor li se adaugă acum cel de la Filipeștii de Târg, dotat cu o serie de amenajări care îi amintesc lui Paul de Alep edificiile elegante ale Stambulului. Documentele menționează numeroase case boierești pe diversele moșii, fapt logic dacă se iau în considerare întinsele proprietăți, posibilitățile materiale și noul gust al epocii pentru confort și lux. Piese de argintărie din Țara Românească erau parte importuri din atelierele germane, de preferință de la Augsburg, parte lucrate de meșteri brașoveni, la comanda marilor boieri.

Marca proprie epocii, cea care va permite cercetătorilor să numească arta și implicit epoca de la cumpăna veacurilor XVII și XVIII cu numele principalului inițiator și patron de creații diverse, este dată de inițiativele lui Constantin Brâncoveanu. Arhitectura civilă, marca de referință a epocii brâncovenești, demonstrează prin cele două palate construite pentru fiii mai mari Constantin și Ștefan, la Potlogi (1698) și respectiv la Mogoșoaia (1702) și informațiile scrise ori ruinele altora (Doicești), măsura în care elementele deja intrate în structura acestui tip de construcții, încă în deceniile anterioare, pivnițele monumentale, încăperile mari acoperite cu bolți de penetrație, loggiile și foișoarele câștigă în importanță și dau măsura capacității de sinteză a creatorilor lor între soluții spațiale și decorative ce își au originea în Orient și în Occident. Lor li se adaugă gustul pentru grădinile italienești, pentru care erau aduși chiar grădinari din Peninsula, plasarea locuințelor alături de oglinda de apă, în ideea barocă a reflectării în unda trecătoare, confortul și bogăția interioarelor, ideea plimbării și a zăbovei în locuri frumoase și împodobite.⁶

⁵ DIR, B, XVII, III, p. 331.

⁶ *Istoria românilor*, vol. V, p. 978.

Grădina „foarte mare” de la Dobrenii lui Constantin Șerban era, la 1657, „împărțită în straturi, ca grădinile francești italienești, cu jgheaburi pe olane. În partea de apus, este un bazin mare de apă cu un pod peste el de la un capăt la celălalt. În mijlocul grădinii este un chioșc frumos”⁷. Alături de foișor, acest nou element de arhitectură, chioșcul, preluat de pe malurile Bosforului, creat anume pentru „zăbavă” și „priveală”, va cunoaște o largă răspândire mai ales spre finele veacului XVII și primele decenii ale celui următor, fiind și el un tip definitoriu pentru o mentalitate impregnată de multiple elemente stambuliote.

Arhitectura peisagistică se va amplifica din a doua parte a secolului XVII, mai ales în Țara Românească, unde va ajunge la deplina împlinire în vremea Brâncoveanului. Astfel, grădina palatului din București este sincer administrată de un om cult și rafinat ca Anton Maria del Chiaro: „Grădina, la drept vorbind, este foarte frumoasă, în formă, în formă pătrată, proiectată într-un veritabil stil italian, în mijlocul căreia domnitorul Constantin Brâncoveanu a pus să se ridice un chioșc frumos pentru a lua masa și a se odihni după prânz în timpul verii, în parfumul feluritelor flori, așezate în ordine, pe spalier, de jur împrejur”⁸.

Case, ca cea de la Vădeni a marelui ban Cornea Brăiloiu ori ca cele bucureștene ale unei înalte boierimi, care îl imita pe domn în inițiativele sale, casele coconilor domnești de la Târgoviște sau ale fiicelor de la Tunari – Ilfov și Tătărani – Prahova, deși distruse sau numai modificate, dau măsura unui fenomen amplu, care va marca și scurta domnie a lui Ștefan Cantacuzino, fondator și el al unui mic palat pentru soția sa, ridicat în grădina Curții Domnești din București, înglobat astăzi Hanului lui Manuc.

Dar să pătrundem din grădină în casă. Mobilierul este simplu, format dintr-o masă „sprijinită la mijloc de un picior, ca în casele europenilor”⁹, care de obicei stătea într-un colț al camerei. În loc de scaune se foloseau bănci sau lavițe așezate împrejurul odăilor. Del Chiaro, descriind interiorul caselor domnești, scria: „Patul nu este mișcător ca ale noastre, ci capul și marginea sunt fixate în zid. Nu se desface decât în timpul nopții, când se merge la culcare. Saltelele (care sunt pe dinăuntru cu bumbac netors) și cuverturile sunt strânse și așezate cu eleganță la cap, formând o masă pătrată și înaltă, acoperită de o pânză curată și foarte subțire, cu variate flori de mătase. În vârful acestui mare și moale pachet se află perinile învelite în aceeași pânză. Prin urmare, ziua, suprafața divanului apare acoperită până la pământ de un mare covor, deasupra căruia este o saltea cu bumbac dublată cu damasc, catifea sau altă căptușeală scumpă, indiană sau turcească”.

Nu se foloseau scaune sau taburete, ci doar lavițe așezate pe lângă pereți. Restul „mobilierului” era format „numai din covoare și covorașe atârinate pe pereți”. Nelipsit din fiecare casă este cuptorul, din chirpici vopsit

⁷ *Călători*, VI, p. 229-230.

⁸ *Del Chiaro*, p. 24.

⁹ *Călători*, VI, p. 27. Paul de Alep despre casele din Țara Românească și Moldova în 1653.

în verde sau roșu, la cei nevoiași, și din faianță, la cei bogați. În timpul iernii, casele „sunt mai calde decât băile”¹⁰.

Interioarele locuințelor marilor boieri și ale palatelor domnești¹¹, mai ales, spre sfârșitul veacului XVII au început să abunde în covoare, brocaturi, stucaturi, picturi murale, mătăsuri, catifele. Și totuși, în pofida acestei atmosfere orientale pe care o degaja, organizarea spațiului interior și diferențierea mobilierului în raport cu funcționalitatea camerelor subliniază tocmai trăsătura esențială, europeană, a interiorului palatelor românești, fiind fundamental diferit față de cel al seraiurilor și caselor otomane, unde nu exista deosebire marcantă de mobilier de la o încăpere la alta¹².

Del Chiaro, observator atent și mărturisitor sincer al realităților românești pe care le-a cunoscut atât de bine, consemnează: „Românii au meritul că țin o mare curățenie, mai cu seamă în casele lor și, pentru a spune adevărul, este o încântare când intri în acele camere, unde s-au presărat diferite soiuri de ierburi mirositoare, adică pelin, virnanț, jaleș, mentă, cimbrisor și alte asemenea, care împrăștie un parfum plăcut și nu mai puțin sănătos”¹³.

Tot în veacul XVII apar menționate, ca un alt element de noutate, și elegantele băi personale din palatele domnești sau ale marilor boieri. O baie elegantă și cu marmură minunată era la 1654 în palatul de la Filipeștii de Târg al postelnicului Constantin Cantacuzino. Apa era adusă de roți cu găleți așezate pe râu¹⁴.

Așadar, semnalând elementele noi care apar și în cadrul habitatului, atât sub aspect arhitectonic, peisagistic, cât și urbanistic, putem observa cum modernitatea câștigă teren și în spațiul românesc.

Fertilitatea solului și bogăția în produse agricole a Țării Românești au fost unanim lăudate de cei care au trecut pe aici în secolul XVII. Din acest secol se constată o îmbogățire și diversificare a alimentației. Băutura cea mai prețuită era vinul. Franco Sivori, Paul de Alep și Dimitrie Cantemir afirmă la unison că românii știu să bea bine și adeseori se îmbată, nesocotind însă acest lucru drept păcat. De altfel, în acest păcat au căzut și alții, de exemplu lordul Paget, care, invitat la masă de Brâncoveanu, a tot închinat la „sănătăți” și „de veselie mare s-au și îmbătat” atât el, cât și boierii „măcar că de nimeni n-au fost siliți” – adaugă malițios Radu Greceanu.¹⁵ De asemenea, la ospetele domnești ale Brâncoveanului se beau „cele mai fine lichioruri pe care le producea Europa” – după mărturia unui conviv avizat ca Del Chiaro¹⁶.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Corina Nicolescu, *Case, conace și palate vechi românești*, București, 1979, p. 84-92.

¹² *Ibidem*, p. 87.

¹³ *Del Chiaro*, p. 44-45.

¹⁴ *Călători*, VI, p. 149-150 (Paul de Alep, 1654).

¹⁵ Iolanda Țighiliiu, *Societate și mentalitate în Țara Românească și Moldova. Secolele XV-XVII*, p. 83.

¹⁶ *Del Chiaro*, p. 63.

Produsele care formau alimentația de bază erau pâinea din mei, mămăliga din porumb, spre sfârșitul secolului XVII, produsele lactate, peștele, prazul dulce, varza. Vânatul era deosebit de apreciat și nu lipsea de la mesele boierești. Tot acum sunt menționate portocalele, rodiile, lămâile, măslinile, migdalele, pepenii¹⁷, scortîșoara, cuișoarele, toate acestea, fiind aduse din import, nu erau accesibile decât marii boierimi¹⁸ și domnului.

În ceea ce privește vesela curentă, ea rămâne din lut, lemn și zinc¹⁹, deși se folosesc linguri de argint, pe care fiecare fată de mare boier trebuie să le primească zestre, și paharele din argint, tronconice, decorate cu motive vegetale stilizate. Farfuriile din argint sunt mai rare și atunci când existau se foloseau numai ca suport pentru că peste ele se puneau cele din lemn sau lut. Știm că au existat câni și lighene din argint, uneori aurit, pentru spălat, dar mai rar menționate în documente.

În Țara Românească, la mijlocul veacului, doar oaspeții erau serviți în talere de argint, ceilalți mâncând din talere de cositor²⁰. Relevantă este în acest sens descoperirea depozitului de tipsii din Dealul Goleasca, com. Ștefănești, unde au fost găsite douăzeci și patru de tipsii din plumb și cositor, din care 17 au fost ale marelui vistier Stroe Leurdeanu, ctitorul conacului de la Golești (1640) și al bisericii (1646).

Del Chiaro afirma că Șerban Cantacuzino a introdus la curte un mod de viață mai civilizată și mai cizelat. Până la el nu se folosiseră la masă veselă de argint²¹. Tot acum, la sfârșitul de veac XVII, se introduc la curtea Brâncoveanului noi specialități culinare. „Românii au oroare să mănânce broaște, broaște țestoase și melci. Obiceiul de a mânca melci s-a introdus la curte abia în vremea noastră”²².

Tot în veacul XVII, în preferințele oamenilor intra din ce în ce mai mult cafeaua și, ca o nouă plăcere, fumatul. Luleaua cu tutun și cafeaua încheiau orice masă domnească sau boierească, acestea fiind introduse la noi din Imperiul Otoman.²³

¹⁷ *Călători*, II, p. 451.

¹⁸ *Ibidem*, V, p. 204 (P. B. Baksici, *Descrierea Țării Românești*, 1640). Pentru cât se plătea vamă pentru piper, lămâi, smochine vezi N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 364.

¹⁹ Ca și vesela de argint și cea de zinc, mai ales căniile cu capac și talerele, erau lucrate de meșterii din Transilvania, iar cele de zinc mai ales de meșterii habani. Tot ei erau cei care realizau tecile cu cuțit și furculiță care se purtau atârinate la brâu începând de la mijlocul secolului al XVI-lea. Gazda pune pe masă numai lingurile pentru că celelalte tacâmuri le avea fiecare cu sine; vezi și Veress, X, p. 99: *într-un toc <se afla> o lingură cu coadă, iar în mâner<ul tocului> o scobitoare de cupru fixată pe un ax*, ceea ce este mai interesant este prezența unui set de piese aflate într-o casetă compartimentată în care se afla *un cuțit, o furculiță, foarfeci, cuțit, o lamă pentru <ascuțit> pene <de scris> și o sulă*, o trusă din care încep să se lucreze în vestul Europei.

²⁰ *Ibidem*, V, p. 611 (suedezul Clas Brorsson Ralamb în Țara Românească, în 1657).

²¹ *Del Chiaro*, p. 137.

²² *Ibidem*, p. 42.

²³ Iolanda Țighiliiu, *Societate și mentalitate în Țara Românească și Moldova. Secolele XV-XVII*, p. 85.

Luxul, bogăția și strălucirea materialelor, frumusețea și valoarea accesoriilor costumelor domnești și boierești sunt subiecte de uimire pentru străinii care au trecut pe la curțile voievozilor români între 1600-1700. Hainele le ofereau prestigiu și-i fixau, fie și iluzoriu, într-o anumită ierarhie ce ținea de sfera vizualului. Pentru a obține aici un loc cât mai sus se făceau adeseori sacrificii nevăzute. „Se folosesc – spunea Marco Bandini – mai ales de veșminte de mătase și, deși mulți abia au pâine cu care să-și potolească stomacul lătrând de foame, pe dinafară ei pășesc, în ceea ce privește îmbrăcămintea, măreți ca niște mici baroni”.

Orientalizarea, tot mai accentuată, înregistrată în societatea românească în secolul al XVII-lea, își găsește explicația în observațiile pertinente ale unor personaje importante ale vremii. Italianul Anton Maria del Chiaro, secretarul particular al lui Constantin Brâncoveanu, fin cunoscător al oamenilor în mijlocul cărora a trăit o bună bucată de vreme, consemna și el: „Este bine ca străinul să meargă îmbrăcat după obiceiul țării, pentru a nu fi văzut de turcii care sosesc zilnic în Țara Românească și care nu privesc prea bucuroși îmbrăcămintea, nici uzanțele diferind de propriile lor obiceiuri. Cu toate acestea, patru sau cinci dintre noi, străinii, care aveam atunci o funcție la curtea domnului, deși ne îmbrăcam după moda valahă, purtam totuși perucă și pălărie, cravată și baston de bambus”²⁴.

Spre sfârșitul veacului, tentația noului, a hainelor croite după moda italiană sau nemțească apare și aici. Anonimul Brâncovenesc, vorbind de hiclencia lui Preda din Proroci, cel spânzurat din ordinul Brâncoveanului, nu uita să amintească dezaprobator de „portul cel nemțesc ce-l purta, că avea chică nemțească numai legată sus supt ișlic și cizmele cele nemțești cu pinteni lungi ce le purta”²⁵.

Marii boieri se remarcă oriunde se aflau prin bogăția și culoarea costumului. Ca și arhitectura, și costumul a reprezentat un simbol al mării boierimi și o oglindă a schimbărilor intervenite în structura societății românești, prin sporirea somptuoității vestimentației, luxului și confortului locuinței.

Privind acest amestec vestimentar, ne gândim că el reprezintă, de fapt, imaginea emblematică a unei epoci și a unui veac căci, privit în ansamblul său, paradoxal pare acest veac XVII, deschis în spirit tot mai mult Occidentului și dorinței de modernizare, iar în formă, în ceremonial și în port atât de oriental. Este ceea ce ar putea fi cuprins într-o formulă pe care Răzvan Theodorescu a folosit-o pentru artele plastice²⁶, dar care ar putea avea o bună acoperire și în planul mentalităților.

²⁴ Del Chiaro, p. 38.

²⁵ *Istoria Țării Românești de la oct. 1688 până la martie 1717*, ed. C. Grecescu, București, 1959, p. 40.

²⁶ R. Theodorescu, *Civilizația românilor între medieval și modern. Orizontul imaginii (1550-1800)*, I, p. 140.

Inteligența lor nativă este remarcabilă. Ei învață repede²⁷ și deși poporul este fără carte, este „mai mult șiret decât simplu”²⁸. Philippe Le Masson Du Pont (1686), după ce elogiază virtuțile militare, afirmă: „Nu sunt lipsiți de agerime, de care dau dovadă când sunt în afara țării lor, găsind acolo oameni care să-i cultive și să-i învețe. Atunci reușesc foarte bine în toate ramurile științei”²⁹. Ospitalitatea, toleranța religioasă și umană completează trăsăturile majore trecute unanim în registrul pozitiv.³⁰

În celălalt registru, mărturiile pun pe primul loc nestatornicia. Veterani menționa în 1688: „Firea acestei populații o găsesc nestatornică, nu se poate pune pe ei nici un fel de temei”³¹. Cu toate acestea, românii sunt oameni deschiși, glumeți și veseli, iar inima nu o au departe de gură³². Și într-adevăr, volubilitatea românilor a reușit să consterneze și pe un italian: „Am observat cu cea mai mare uimire că la curtea lui Constantin Brâncoveanu nu se știe ce este păstrarea secretului pe care se bazează ființa guvernelor, atunci când este vorba de afaceri de stat. Dacă veneau curieri de la Constantinopol, înainte de a fi coborât de pe cai spre a duce domnitorului scrisorile, se răspândeau prin prăvălii noutățile cele mai delicate”³³.

Într-o țară în care totul poartă semnul instabilității³⁴, sub aspect psihic, sentimentul dominant în ceea ce s-ar putea numi furata lungă este cel al insecurității, ce se manifestă la scara întregii societăți, de la țăran la boier, și mai departe la domn. Această nesiguranță generală, generatoare de spaima existențiale, cunoaște un maxim în secolele XVII-XVIII. Dărilor din ce în ce mai mari i-au dus pe oameni la „cea mai grozavă sărăcie”³⁵, i-au împins la disperare³⁶, i-au deprimat³⁷, i-au dus în pragul deznădejdiei. Și „deznădejdea dând naștere la nepăsare, ei se dedau unei vieți necumpătate, mâncând și bând”³⁸. Paul de Alep care, petrecând atâția ani prin țară, i-a cunoscut bine pe români, exclama: „Fie ei binecuvântați pentru firea lor, care alungă atât de repede întristările lor și-i lasă să se dedea bucuriei și mulțumirii!”³⁹.

Și totuși, presiunea cea mai puternică nu se atinge la nivelul țăranului liber, care putea cel mult să-și piardă pământul sau libertatea, ci la cel al marelui boier și al domnului. Stresul cel mai mare pe plan psihic aici se concentrează, pentru că miza jocului politic, joc care numai la curte se

²⁷ *Călători*, III, p. 19 (Sivori).

²⁸ *Ibidem*, p. 284 (iezuیت în Moldova, 1588).

²⁹ *Ibidem*, VII, p. 298-9.

³⁰ Iolanda Țighiliiu, *Societate și mentalitate în Țara Românească și Moldova. Secolele XV-XVII*, p. 104.

³¹ *Călători*, VII, p. 476.

³² D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 309.

³³ *Del Chiaro*, p. 156.

³⁴ *Ibidem*, p. 7.

³⁵ *Călători*, III, p. 215 (Ioan Czimor Decs de Baranya, Moldova, 1587).

³⁶ *Ibidem*, V, p. 34.

³⁷ *Del Chiaro*, p. 20.

³⁸ *Călători*, V, p. 34, 343.

³⁹ *Ibidem*, p. VI, p. 210

desfășura, era de cele mai multe ori viața însăși.⁴⁰ O scenă politică și mai complicată încă de apariția celui de-al treilea partener, Poarta, ce-și va asuma tot mai accentuat rolul de protagonist. La sfârșitul veacului al XVII-lea, aducător de noi și mari neliniști, mărturiile boierilor sunt elocvente: „ni e frică de suntem morți”, „și mă tem că cei mari sunt cu multe dulcetuți și amare amărăciuni; și vor peri toți boierii”, „că acum sunt tulburările cele cu tremur”⁴¹; „că, iată, și vremurile, și oamenii acum s-au iuți foarte”⁴², iar viața care luminoasă și puțină „este supusă pururi primejdiilor și primenelilor”⁴³.

Dacă în planul inconștientului colectiv, la nivel popular, ieșire din anxietate se făcea prin trăirea bucuroasă, simplă și firească a clipei, la nivelul boierimii, și cu deosebire la cel aulic, aceasta se făcea prin fast, un fast direct proporțional cu starea de nesiguranță. De aceea, explozia de lux⁴⁴, de bogăție până la ostentație, înregistrată tocmai în acel veac XVII e de natură compensatorie, ea dorindu-și să fie expresia unei puteri și a unei statornicii efective, care, de fapt, nu existau. Fenomenul orientalizării se înregistrează la nivel aulic, și nu popular. Impactul psihic și chiar fizic cel mai puternic e producea între marea boierime română și agresorul otoman. Asimilând elemente din imaginea acestuia, se încearcă o atenuare, o neutralizare a factorului de stres prin imitare. Este, deci, reacția de autoapărare la care inconștientul colectiv românesc va recurge frecvent de-a lungul istoriei.

Așezate între Orient și Occident, Țările Române se vor afla într-o fertilă zonă de aculturație, în care influențele bizantine și sud-slave se vor întâlni cu cele venite din nord-vest pe filieră maghiară și, mai ales, poloneză. Ele ofereau, totodată, posibile modele de organizare statală, modele culturale și chiar modele mentale. La nivelul mării boierimi, același veac XVII va înregistra o deplasare spre imitarea modelului polonez, cu precădere în Moldova, model care se preta la realitățile specifice nobilimii polone, dar care, în spațiul românesc, nu-și aveau o corespondență reală. Modelul bizantin se relevă în două aspecte ale aristocrației din Principate: stabilitatea economică, asigurată de marea proprietate funciară, și absența eredității în deținerea marilor dregătorii publice, care erau concentrate în mâna unui număr restrâns de familii.⁴⁵

Veacul al XVII-lea a stat, din punct de vedere economic, sub semnul a două tendințe principale, între care era o neîndoielnică relație de reciprocitate: fiscalitatea excesivă și expansiunea marelui domeniu feudal, fie

⁴⁰ Iolanda Țighiliiu, *Societate și mentalitate în Țara Românească și Moldova. Secolele XV-XVII*, p. 107.

⁴¹ N. Iorga, *Scrisori de boieri*, p. 97. (Scrisoarea postelnicului Mihai Băjescu, fiul marelui ban Mareș Băjescu, către părintele Macarie – 1690, febr. 8).

⁴² *Ibidem*, p. 104. (Scrisoarea din 1696 a stolnicului C. Cantacuzino către marele jude al Brașovului, Ioanes Mancoș).

⁴³ M. Costin, *Opere*, ed. critică P. P. Panaitescu, București, 1965, II, p. 113.

⁴⁴ Vezi și Andrei Pippidi, *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI-XVIII*, București, 1982, p. 467.

⁴⁵ Iolanda Țighiliiu, *Societate și mentalitate în Țara Românească și Moldova. Secolele XV-XVII*, p. 135.

el boieresc, mânăstiresc sau domnesc. Există acum o preocupare constantă și crescândă a boierimii de a-și mări rezerva seniorială („delnița boierească”) prin cumpărare de noi terenuri agricole, prin acaparare, cu ajutorul domniei, a moșilor birnicilor fugiți și prin defrișare⁴⁶.

Într-o epocă în care proprietatea funciară era determinată pentru un anumit statut social și, nu în ultimul rând, politic, apare ca firesc interesul sporit al marilor boieri de a-și dezvolta, pe diferite căi, domeniile. Ocuparea unor dregătorii mai însemnate oferea deținătorilor lor posibilitatea de a accelera ritmul de achiziționare și deci de lărgire a stăpânilor. Un Bunea Grădișteanu sau Tudoran din Aninoasa, un Neagoe Săcuianu, Ianache Văcărescu sau Cornea Brăiloiu, pentru nu mai vorbi de Băleni, Brâncoveni, Bălăceni și Cantacuzini, sunt tot atâtea exemple care vin să dovedească expansiunea, fără precedent și definitivă pentru acest secol, a marii proprietăți.

Instaurarea dominației otomane, prin efectele sale negative, s-a răsfrânt și asupra mentalității, determinând degradarea treptată a unor virtuți morale fundamentale, cum ar fi sentimentul onoarei și al demnității, și instaurând un acut sentiment al fricii care era direct proporțională cu locul ocupat în ierarhia socială. Spre exemplificare, scrisoarea din 8 iulie 1700 a lui Grigore Băleanu către Radu Dudescu depășește cadrul strict personal, reflectând starea de spirit ce era a unui veac și a unei clase: „...Nu-mi trebuie alt nimic fără cât o fărâmă de viață fără groază..., că unde văz că într-această becnică de țară-ne vin oamenilor primejdii și petrec neștiind nimica, zău ca sunt bucuros mai bine să mă aflu în stratul celor mai de jos ca să fiu odihnit, decât să-mi fie numele acesta să fiu pururi cu gheață în inimă...”⁴⁷. Este starea de spirit a aceluia veac XVII, tragic în esența lui și exuberant în imaginea despre sine, pe care a știut să și-o creeze și s-o transmită posterității.⁴⁸

Relația în cuplu este riguros reglementată la nivelul clasei dominante, unde intervin interese economice majore, și mai laxă la păturile de jos, unde nemaexistând îngrădirea averii și a prestigiului rangului social, mobilitatea este ceva mai mare⁴⁹. În plus, la nivelul marii boierimi, contractul marital se încheia de cele mai multe ori din considerente care puteau să nu aibă nimic în comun cu dragostea.

La contractarea căsătoriei era necesar consimțământul părinților⁵⁰. Fetele care se căsătoreau fără voia părinților erau considerate „desfrânate” și

⁴⁶ Șt. Ștefănescu, D. Mioc, *Țărănimea din Țara Românească și Moldova în veacul al XVII-lea*, în *Revista de istorie*, t. 32, 1979, nr. 12, p. 2298.

⁴⁷ *Cronicari munteni*, vol. I, p. XXVIII.

⁴⁸ Iolanda Țighiliu, *Societate și mentalitate în Țara Românească și Moldova. Secolele XV-XVII*, p. 168.

⁴⁹ *Călători*, I, p. 406 (Anton Verancsics, după 1549).

⁵⁰ Pentru problema căsătoriei, vezi studiul Anicuței Popescu, *Instituția căsătoriei și condiția juridică a femeii din Țara Românească și Moldova în secolul al XVII-lea*, în *Studii*, t. 23, nr. 1, 1970, p. 55-80.

supuse de biserică unor penitențe⁵¹, iar fiii aflați în aceeași situație puteau fi dezmoșteniți. Odată căsătoria încheiată, cele două părți erau obligate la fidelitate reciprocă. Adulterul bărbatului nu era considerat tot atât de grav ca al femeii, care ar fi putut aduce în cămin copii ce deveneau pe nedrept moștenitorii soțului ei. Pentru lipsa de fidelitate a soției, pravilele prevedeau mai multe pedepse, precum pierderea zestrei, a darurilor, a bunurilor comune sau a dreptului de întreținere, sau chiar uciderea în caz de flagrant delict. Și soția avea dreptul să-și ucidă bărbatul adulterin împreună cu concubina, dar numai „într-acel ceas când îi va găsi de față, iar nu altă dată”⁵².

În familie, cele mai multe obligații reveneau femeii. Ea trebuia să-și urmeze soțul, să-l asculte, să locuiască cu el. Însă, femeia necăsătorită, văduvă sau divorțată avea capacitate juridică deplină. Incapacitatea ei juridică deriva din căsătorie, soțul fiind acela care-i reprezenta interesele. Femeia era datoare să-și aștepte soțul plecat la oaste sau luat în robie. Soția părăsită de bărbat trebuia să-l aștepte trei ani. Bărbatul era obligat, sub pedeapsă, să asigure întreaga asistență medicală în caz de boală. În schimb, femeia, fiind considerată mai neputincioasă, nu era obligată să cheme „vraci la boala bărbatului său”⁵³ și nici nu putea fi pedepsită dacă nu o făcea. De asemenea, bărbatul era obligat să asigure mijloace de trai soției în tot timpul căsătoriei, chiar dacă aceasta, dintr-un motiv oarecare, era alungată din casa lui. Această obligație înceta doar în cazul în care se dovedea că soția fusese infidelă.

Așadar, preeminența bărbatului în familie era indiscutabilă. Ierarhizarea clară a raportului este consemnată și în *Cartea românească de învățătură*⁵⁴ și în *Îndreptarea legii*⁵⁵, care stipulau folosirea violenței în familie, arătând în ce condiții bărbatul avea *dreptul legal* de a-și bate soția. Dacă aceasta era vinovată de ceva sau era bătută numai „puțințel”, bărbatul nu putea fi pedepsit, ci numai atunci când o bătea cu vrăjmășie, fără un motiv real. „De-ș va bate neștine muierea cu pumnul sau cu palma, aceia nu se chiamă că iaste cu vrăjmășie asupra ei, de o ară bată cât de mult și de des”. Bătaia peste măsură, cu dușmănie este atunci când „se face cu toiagul, iar mai vârtos când se va sfărâma lemnul sau să facă cu dânsul rane, să meargă sângele, sau când o va lovi cu lemnul în obraz sau în cap, atunce pururi se va certa bărbatul pentru vrăjmășia lui”. Dacă acest lucru se întâmpla frecvent și fără ca femeia să fie vinovată, atunci ea putea obține desfacerea căsătoriei „singură cu puterea ei”, iar bărbatul era obligat să-i asigure mijloacele de întreținere.⁵⁶

⁵¹ *Îndreptarea legii*, p. 540, gl. 38.

⁵² *Cartea românească de învățătură*, gl. 9, z. 58; *Îndreptarea legii*, gl. 244, p., z. 58.

⁵³ Anicuța Popescu, *op. cit.*, p. 77.

⁵⁴ „Cum și când poate bărbatul să-și bată muierea și în ce chip”, p. 119-120, glava 23.

⁵⁵ Glava 185, p. 182.

⁵⁶ Iolanda Țighiliiu, *Societate și mentalitate în Țara Românească și Moldova. Secolele XV-XVII*, p. 232.

Totuși, pravilele de la jumătatea veacului al XVII-lea consacră în scris principiul egalității descendenților: „Copiii, au parte bărbătească, au parte femeiască, aceia să prețuiesc să moștenească pre părinții lor”⁵⁷. Supușenia femeii care își desfășura viața separat, după modelul bizantin al gineceului (la palat, doamna însăși, la sărbători, lua masa separat, în apartamentul ei, împreună cu soțiile boierilor⁵⁸), dădea nota dominantă a relației în cuplu. Cu toate acestea, au fost și câteva excepții. Astfel, despre ambițioasa soție a lui Șerban Cantacuzino aflăm că „și alte fumuri mai mari acei muieri îi urla în cap, care toate în deșert i-au eșit, că ochiul cel privighetor al lui Dumnezeu niciodată nu se înșală”⁵⁹.

Logodna⁶⁰, căsătoria⁶¹, botezul copiilor erau primele momente care marcau viața cuplului. Ele erau, totodată, și principalele prilejuri de bucurie pentru membrii comunității alături de sărbătorile religioase care marcau ritmic și colorat existența oamenilor. Serbările de la curte, oferite mai ales cu prilejul nunților domnești sau boierești, trebuia să fie un summum al gusturilor vremii pentru fast și eclecticism cultural. La ospetele princiare ale lui Constantin Brâncoveanu puteau fi văzute adevărate scenografii, efemere, cum se întâlneau aieva și la curțile italiene, dar și la serbările sultanilor de la Stanbul.

Cele mai mari petreceri, când bucuria cuprindea întreaga societate, de la țaran la domn, se făceau de Crăciun, de Bobotează și de Paști. Acum se întindeau marile ospete, care la Curte erau însoțite de mult vestitele închinări de pahare, ce s-au dovedit a fi o încercare greu de trecut pentru musafirii străini ai domnului, nefamiliarizați cu obiceiul locului. Pentru domni și boieri, alaiurile, plimbările pe la moșii, pe baltă și pe la vii, în vremea culesului, formau modul cel mai obișnuit de petrecere a timpului liber. Tinerii boieri se întreceau în jocuri cu lancea și cu spada, trageri la țintă cu arcul și cu puștile etc.⁶². la curțile domnești și boierești exista obiceiul de ase cânta balade, într-o bună tradiție rapsodică – așa cum se întâlnea la toate curțile princiare europene. Mulți mari boieri cumpără lăutari pentru a-i avea în preajmă ori de câte ori era nevoie de serviciile lor. În condica de porunci și socoteli a lui Constantin Brâncoveanu, la 16 noiembrie 1701 sunt trecute bacșișurile ce se dădeau la lăutari și cobzari⁶³. Influența orientală, tot mai vizibilă în veacul XVII, se face simțită și în muzică.

Nu știu cum își petreceau copilăria și tinerețea acești fii de boieri, în afară de faptul că, probabil, o parte dintre ei, aflați cu părinții în refugiul

⁵⁷ *Îndreptarea legii*, gl. 273, z. 1.

⁵⁸ Anton Maria del Chiaro, *Istoria revoluțiilor moderne ale Țării Românești*, ed. C. Boroianu, București, 1971, p. 58; *Călători*, V, p. 136-137.

⁵⁹ Radu Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu voievod (1688-1714)*, București, 1970, p. 67.

⁶⁰ *Instituții feudale*, p. 276.

⁶¹ *Ibidem*, p. 85.

⁶² *Călători*, V, p. 67, 77; VII, p. 156, 265.

⁶³ N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 372.

transilvan, au urmat școlile din orașele săsești. Categorie băieții făceau exerciții de luptă, dedicându-se „*diferitelor distracții cavalești și unor plăcute vânători*”⁶⁴. Maturi fiind, atunci când nu erau dregători în Sfatul domnesc, se ocupau cu comerțul, urmărirea recoltelor, asistau la seceriș, culegerea viei, trecând de la o moșie la alta, participau la elucidarea diverselor litigii în calitate de martori, plecau, uneori, peste hotare ca să-și vândă marfa și să facă cumpărături în piețele Istambulului sau orașelor transilvane ori ca însoțitori ai solilor din și în afara țării. Iarna și-o petreceau împreună cu alți boieri la banchete. Mai greu este să stabilem care ar fi fost ocupațiile jupanițelor rămase acasă. Probabil că se ocupau cu gospodăria ale cărei chei le dețineau de la căsătorie, deci gătit și pregătit provizii pentru iarnă, iar în timpul liber cu țesutul și brodatul. Așa cum am arătat într-un capitol referitor numai la jupanițe, atunci când rămăneau văduve ele reprezentau familia în fața autorităților în calitate de apărător și garant al ei. Cu rare excepții urmau ele o școală, iar după aceia încetau să se mai ocupe cu lectura și scrisul.⁶⁵

Sentimentul religios, o altă trăsătură psihică, a fost puternic în fiecare om. Aici însă, în spațiul ortodoxiei românești, el nu a atins niciodată cotele fanatismului. Mai mult, pe întregul palier social se înregistrează, în general, o extraordinară toleranță față de cei de alte confesiuni. Faptul capătă valențe cu totul deosebite dacă avem în vedere că în aceeași perioadă, în secolele XVI-XVII, Europa occidentală și centrală erau sfâșiate de intoleranță confesională.

„*Locuitorii [Țării Românești] suferă în unele privințe, dar în multe sunt liberi ca de pildă în chestiunile privitoare la cultul divin; astfel ei pot să-și clădească nesupărați biserici și mănăstiri, să țină clopote la biserică, să-și facă slujbă bisericească și tot ce ține de libertatea cultului creștin*”⁶⁶ remarca un călător străin în prima jumătate a secolului al XVII-lea, referindu-se la condiția țării, supusă Porții otomane. Într-adevăr, libertatea religioasă a fost respectată și s-a putut manifesta deplin, reprezentând cadrul moral al tuturor aspectelor vieții publice și private.

Practica libertăților pentru scopuri religioase, caritabile și culturale a avut un caracter general în țările române. Situația de ctitor era prețuită ca o recunoaștere publică. Faptul că numele fondatorului era trecut pe piatra de pisanie constituia un semn de mare distincție. Prestigiul marilor întemeietori ai locașurilor de cult din rândul boierilor sporea prin noi fundații. Exercițarea obligațiilor religioase prin participarea la slujbe, spovedanii, posturi și rugăciuni și apoi prin ctitoriile religioase, totul oglindea, de fapt, cultura dobândită prin sistemul educațional al acestei clase și această cultură era una religioasă.

⁶⁴ Relatarea soliei lui Camillo Cavriolo la Radu Șerban (Camillo Cavriolo, în *Călători*, V, p. 321).

⁶⁵ Cristina Anton Manea, *Structura și restructurarea marii boierimi din Țara Românească de la începutul secolului al XVI-lea până la mijlocul secolului al XVII-lea*, p. 172.

⁶⁶ Bogdan Bakšići, în *Călători*, V, p. 205.

Situat între Orient și Occident, spațiul carpato-danubiano-pontic a fost dintotdeauna o arie de „internaționalism”. Însăși constituirea boierimii noastre s-a făcut cu aportul important al elementelor alogene, în special turanice. Veacul care a acumulat cele mai multe înnoiri, cu deschideri pe multiple planuri și care a făcut trecerea fundamentală de la imagine la cuvântul scris, la tipar, a fost veacul al XVII-lea. Totodată, reorientarea mentalității colective față de rolul și importanța vieții spirituale așează hotărât veacul XVII ca început al modernității noastre.⁶⁷

Bibliografie:

Carte românească de învățătură, Ediție critică, coordonată de Andrei Rădulescu, București, 1961.

Călători străini despre Țările Române, vol. I, București, 1968; vol. II, București, 1970; vol. III, București, 1971; vol. IV, București, 1972, întocmit de Maria Holban (redactor responsabil), Maria Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu și Ion Totoiu; vol. V, îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Paul Cernovodeanu, București, 1973; vol. VI, București, 1976, întocmit de M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Mustafa Ali Mehmed; vol. VII, București, 1980, îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Paul Cernovodeanu; vol. VIII, București, 1983, întocmit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Paul Cernovodeanu.

Costin, Miron, *Opere*, ed. critică P. P. Panaitescu, București, 1965, vol. II.

Cronicari munteni, vol. I-II, CXXXIII+577 p. (I), 528 p. (II), București, Ed. lit., 1961.

Del Chiaro, Anton-Maria, *Revoluțiile Valahiei*, Iași, Ed. Tehnopress, 2005, 168 p.

Documente privind istoria României (DIR), B. Țara Românească, veacul XVII, vol. III, 1611-1615, București, 1954; vol. III, partea a 2-a, 1616-1620, București, 1951; vol. IV 4, 1621-1625, București, 1954.

Greceanu, Radu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu voievod (1688-1714)*, București, 1970, 280 p.

Instituții feudale din Țările Române. Dicționar, coord.: Ovid Sachelarie și Nicolae Stoicescu, București, 1988.

Iorga, Nicolae, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. III, *Fragmente de cronici și știri despre cronicari*, București, 1901; vol. IV, *Legăturile Principatelor Române cu Ardealul de la 1601-1699*, București, 1902; vol. V, *Cărți domnești, zapise și răvașe*, București, 1903; vol. VIII, *Scrisori de boieri și negustori olteni și munteni către Casa de Negoc sibiiană Hagi Pop*, București, 1906.

⁶⁷ Iolanda Țighiliu, *Societate și mentalitate în Țara Românească și Moldova. Secolele XV-XVII*, p. 343.

Istoria românilor, vol. V, *O epocă de înnoiri în spirit european (1601-1711/1716)*, coord.: Virgil Cândea; secretar științific: Constantin Rezachevici, București, 2003.

Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 până la martie 1717. Cronica anonimă, ediție întocmită de Constantin Grecescu, București, Ed. științifică, 1959, 146 p.

Îndreptarea legii, București, Ed. Acad. R. P. R., 1962, 1015 p.

Nicolescu, Corina, *Case, conace și palate vechi românești*, București, 1979.

Pippidi, Andrei, *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI-XVIII*, București, 1982.

Ștefănescu Șt., Mioc D., *Țărănimea din Țara Românească și Moldova în veacul al XVII-lea*, în *Revista de istorie*, t. 32, 1979, nr. 12.

Theodorescu, Răzvan, *Civilizația românilor între medieval și modern. Orizontul imaginii (1550-1800). Vol. I-II*, București, Ed. Meridiane, 1987, 228 p., 276 p.

Țighiliu, Iolanda, *Societate și mentalitate în Țara Românească și Moldova. Secolele XV-XVII*, București, 1998.

Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești. Acte și scrisori*, vol. VI, 1600-1601, București, 1933; vol. VII, 1602-1606, București, 1934; vol. VIII, 1607-1613, București, 1935; vol. IX, 1614-1636, București, 1937.